

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

квалифицированных работников, но и для низкоквалифицированных кадров из числа экономически активного населения.

Список использованных источников:

1. Указ Президента Республики Узбекистан № 4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» от 7 февраля 2017 года // Народное слово. – Т., 2017 г., 8 февраля.
2. Указ Президента Республики Узбекистан №-5544 «О стратегии инновационного развития Республики Узбекистан в 2019-2021 годах» от 21 сентября 2018 года // Народное слово. Т, 2018 г., 22 сентября
3. Годовой статистический сборник Республики Узбекистан 2010-2022. - Т.: 2020. - 396 с.
4. Статистический информационный бюллетень Бухарской области. Январь-декабрь 2021. Б.: 2022
5. Авезова Ш.М. Управление трудовыми ресурсами как условие инновационной экономики Узбекистана. Монография. Т.: Тафаккур бостони, 2020.

УДК 331.101.68

ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айтхожаев Улан Исмадиярулы

mr.aitkhozhayev@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ “Экономика” білім беру бағдарламасының

I курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Н.О. Молдашов

Аннотация. Соңғы уақытта көптеген әлемдік компаниялардың басшылары еңбек өнімділігін өте төмен бағалайды. Сонымен қатар, бұл экономикалық дамудың маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Мақалада еңбек өнімділігінің теориялық аспектілері, осы мәселенің дамуы туралы көзқарастардың эволюциясы, еңбек өнімділігінің құрылымы және Еңбек өнімділігі мәселелерінің кез-келген экономиканың дамуы үшін өте маңызды себептері қарастырылады.

Түйін сөздер: Еңбек өнімділігі, еңбек қарқындылығы, еңбек өнімділігіне әсер ететін факторлар.

Еңбек өнімділігінің мөлшеріне, біріншіден, өндірістің техникалық және технологиялық жағдайы, екіншіден, еңбек қарқындылығы әсер етеді. Бірінші жағдайда уақыт бірлігінде тұтыну құнын арттыру неғұрлым жетілдірілген техника мен технологияны қолдану, қызметкерлердің біліктілігін арттыру, еңбектің неғұрлым тиімді нысандары, өндірісті ұйымдастыру және басқару жүйесін жақсарту, сондай-ақ еңбектің мақсатты, пайдалы түріндегі прогрессивті өзгерістерді болжайтын басқа тәсілдер нәтижесінде жүзеге асырылады [1]. Осылайша, еңбектің нақты формасы өзгереді, ал еңбек қарқындылығы өзгеріссіз қалады.

Өз кезегінде, еңбек қарқындылығы уақыт бірлігіндегі еңбек қарқындылығының дәрежесі болып табылады. Еңбек қарқындылығы адамның жұмсаған энергиясының мөлшерімен, яғни уақыт бірлігіндегі еңбек шығындарының өзгеруімен өлшенеді. Еңбек қарқындылығы неғұрлым көп болса, соғұрлым оның өнімділігі, әрине, моральдық және физиологиялық шектеулерге жеткенге дейін. Еңбек қарқындылығы адам энергиясын тұтынудың физиологиялық шегіне ие, сондықтан санитарлық-гигиеналық нормаларды сақтауды талап етеді.

Осылайша, еңбек өнімділігі табиғатта қосарланған құбылыс ретінде әрекет етеді, бұл еңбектің қосарлы сипатының салдары болып табылады. К. Маркс айтқан "Еңбек өнімділігі" еңбектің нақты жағын білдіреді және адамның өндірістік қызметінің тиімділігін анықтайды. Еңбек өнімділігі еңбектің белгілі бір пайдалы түріне жатады және белгілі бір еңбек тиімділігінің көрінісі ретінде әрекет етеді.

Абстрактілі еңбектің тиімділігі "еңбек қарқындылығы" категориясында көрінеді, ол тауар өндіруге уақыт бірлігіне жұмыс күшінің физиологиялық шығындарын жұмсаумен сипатталады.

Еңбек өнімділігінің қосарланған сипатының нәтижесінде оны арттырудың екі негізгі жолын ажыратуға болады. Бір жағынан, неғұрлым жетілдірілген техниканы қолдану, өндірістік процесті жақсы ұйымдастыру, инновацияларды қолдану арқылы уақыт бірлігіне өндірілетін талап етілетін құн көлемін ұлғайту, бұл тауар өндірушінің нақты жұмысының тиімділігін арттыруға әкеледі.

Екінші жағынан, еңбек қарқындылығының артуы, яғни уақыт бірлігінде абстрактілі еңбек шығындарының артуы тұтыну құнының өсуіне әкеледі, өйткені өнім өндірісінің ұлғаюына техникалық жетілдірулер арқылы емес, неғұрлым қарқынды еңбек арқылы қол жеткізіледі. Нәтижесінде жұмсалған еңбектің жалпы санының өсуі байқалады, ал өнім бірлігіне еңбек шығындары өзгеріссіз қалады.

Осылайша, шығарылатын өнім құнының төмендеуі еңбек өнімділігінің өсу факторларының, дәлірек айтсақ, өндірістік еңбек күшінің өзгеруі нәтижесінде пайда болады. Бұл жағдайда біз пайдалы еңбек формасына әсер ететін құбылыстар мен процестер туралы айтып отырмыз, атап айтқанда: қызметкердің біліктілігі, ғылым мен техниканың даму деңгейі [2].

Еңбек өнімділігінің өсуімен өнім бірлігінің құны дайын өнім көлемінің ұлғаюына пропорционалды түрде өзгермейді, өйткені қызметкерлердің біліктілігін арттырусыз және жаңа білім алусыз жаңа технологияларды, жабдықтарды, материалдарды пайдалану мүмкін емес. Жұмыс күшін жетілдіру еңбек сапасын арттырады және абстрактілі еңбектің күрделенуіне ықпал етеді, басқаша айтқанда, бір уақыт бірлігінде неғұрлым күрделі жұмыс үлкен жиынтық құнды тудырады.

Көбінесе экономикалық әдебиеттерде Еңбек өнімділігі мен Еңбек өнімділігі тұтастай анықталады. Өндірістік күш еңбек өнімділігінің бір бөлігі болғанымен, еңбек қарқындылығымен қатар, олар Еңбек өнімділігі мен оның өсуіне әртүрлі әсер етеді.

Еңбектің қосарланған сипаты тауардың құны мен тұтыну құнының қозғалысына, тауар құнының мөлшеріне, өнім бірлігінің құны мен өзіндік құнының мөлшеріне әр түрлі әсер етеді. Жалпы өнім өндірістің өсуі мен еңбек қарқындылығының нәтижесінде материалдық жағынан да, құндық жағынан да өзгереді.

Осылайша, еңбек өнімділігінің қосарланған құрылымы тауар құнының өзгеруіне әр түрлі әсер етеді. Еңбек өнімділігі тауардың талап етілетін құнына әсер етеді, ал оның құнының көзі еңбек өнімділігінің өзгеруіне тәуелді емес дерексіз еңбек болып табылады. Сонымен, Еңбек өнімділігі іс жүзінде қосарланған экономикалық құбылыс болып табылады, өйткені ол тауар өндірушінің еңбегінің Қос табиғатынан туындайды. Бір жағынан, Еңбек өнімділігі еңбек өнімділігімен сипатталады және қолданылатын Еңбек құралдарының деңгейіне, еңбек заттарына, жұмысшылардың біліктілік деңгейіне байланысты. Еңбек қарқындылығы уақыт бірлігіндегі абстрактілі еңбек шығындарымен анықталады.

Қазіргі экономикалық әдебиеттерде Еңбек өнімділігі уақыт бірлігінде өндіріспен сәйкестендіріледі [3]. Дәл осы тәсіл еңбек өнімділігін зерттеумен айналысатын экономистер арасында кең таралды, өйткені іс жүзінде корпорациялар еңбек өнімділігін есептей отырып, өндірілген немесе өңделген өнімнің көлемін негіз ретінде қабылдап, оны компаниядағы қызметкерлер санына бөледі, осылайша экономикалық қызметтің тиімділігінің белгілі бір

жалпылама көрсеткішін алады. Бұл си-туация қазіргі қоғамның техника мен технологияны дамытудың жоғары деңгейіне жетуіне байланысты дамыды, бұл кезде тірі еңбек барған сайын қайта өңделген еңбекке ауыстырылады. Дәл осы жағдай еңбек өнімділігінің практикалық қызметте бағаланбауының себептерінің бірі болды және оның мәніне қатысты пікірлер тудырды [4].

Еңбек өнімділігі өндірістің экономикалық тиімділігінің сипаттамаларының бірі болып табылады. Еңбек өнімділігін арттыру еңбек саласында да, жалпы экономикалық қызметте де әлеуметтік-экономикалық процестерді басқару үшін маңызды. Бұл өндіріс шығындарын азайтуға көмектеседі және нарық жағдайында басқару тиімділігінің негізгі критерийлерінің бірі болып табылады.

Сонымен қатар, Еңбек өнімділігі жалақы мен халықтың жұмыспен қамтылуымен тығыз байланысты. Жалақы динамикасы тек инфляцияны ғана емес, еңбек өнімділігін ескере отырып түзетілуі керек. Еңбек өнімділігінің артуы "өндіріс факторларының әлеуетінің сапалы өсуін көрсетеді және экономикалық өсудің тұрақты сипаттамасын қамтамасыз етеді" [5].

Еңбек өнімділігінің өсуінің макроэкономикалық мәні нарықтың өзгеріп отырған жағдайларына сәйкес әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді бақылауды жүзеге асыру мүмкіндігі болып табылады. Еңбек өнімділігінің өсуі экономикадағы инфляцияны әлсірету құралы, сондай-ақ әлеуметтік дамуға бағытталған шараларды іске асыру көзі болып табылады.

Микроэкономикалық деңгейде еңбек өнімділігі өндіріс шығындарын төмендету кезінде және осы негізде кәсіпорынның ұзақ мерзімді перспективада тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету кезінде басқарудың шешуші критерийлері мен құралдарының бірі бола алады.

Еңбек өнімділігінің серпіні ғылыми-техникалық және өндірістік сипаттағы жетістіктерді, адами факторды жандандыруды, жекелеген кәсіпорында да, жекелеген елде де өнімнің тұтынушылық қасиеттерін арттыруды көрсетеді.

Соңғы уақытта еңбек өнімділігінің өсуі ерекше маңызды мәнге ие болды, бұл тек бір адамға шаққандағы өнім шығарудың сандық өсуін ғана емес, сонымен қатар қарапайымнан күрделі еңбек түрлеріне көшуді, жоғары білікті еңбекті барынша қарқынды пайдалануды көрсетеді. Шығармашылық, ғылыми еңбектің жаңа құнын құру процесінде ерекше рөл атқаратындығын атап өткен жөн, ол белгілі бір өндірісте оның техникалық деңгейі өзгермеген жағдайда қосымша құн жасайды. Зияткерлік еңбек нәтижелері, әдетте, аналар өнімнің өзіндік құнын төмендету, оның сапасын арттыру, шығындарды азайту түрінде қаралады. Ақыл-ой еңбегін жарықтандырудың көрінетін түрі-бұл өндіріс процесінде жаңа техника мен технологияны қолдану, бұл қосымша экономикалық нәтиже береді және еңбек өнімділігін арттыруға көмектеседі. Қазіргі заманғы ғылыми технологиялардың дамуына негізделген еңбек өнімділігінің өсуі қоғамдық өндірістің кеңеюі мен дамуына көбірек ықпал етеді.

Бұл факторлардың болуы кәсіпорынның өнеркәсіптік және өндірістік персоналының еңбек шығындарын, сондай-ақ компаниядағы кез-келген деңгейдегі ақыл-ой жұмысшыларының шығындарын ескеруі керек еңбек өнімділігін есептеудің жаңа тәсілін қажет етеді. Ғылымның даму шарты, өз кезегінде, барлық кезеңдерде интеллектуалды өнімді дамытумен айналысатын жұмысшылардың еңбек өнімділігінің үздіксіз өсуі болып табылады. Бүгінгі таңда уақыт бірлігінде өндірілген өнімнің саны еңбек өнімділігінің анықтаушы көрсеткіші ғана емес, уақыт бірлігінде өндірілген инновациялық тауарлардың саны, сондай-ақ осы тауарлардың қайсысынан сатылатындығы жиі кездеседі.

Осылайша, еңбек өнімділігі өндіріс тиімділігінің үздіксіз өсуін қамтамасыз ететін ең маңызды фактор болып табылады. Осыған байланысты, қазіргі кезеңде Қазақстан экономикасы үшін экономикалық өсудің еңбек өнімділігі негізінде жүзеге асырылу қажеттілігі бұрыннан қалыптасқан. Бұл тәсіл соңғы жылдары Қазақстан экономикасында қалыптасқан жағдайдың түбегейлі өзгеруін болжайды. Бұл, ең алдымен, пайдаланылатын

жабдықты жаңартуда және жобаларды іске асыруға жетекшілік ететін өндірістік процестерді автоматтандыру деңгейін және басқару персоналының біліктілігін арттырудың заманауи технологияларын енгізуде, сондай-ақ "үнемді өндіріс", көбінесе қалдықсыз және экологиялық принциптерді қолдануға негізделген ағымдағы тиімділікті арттыру бағдарламаларын әзірлеу мен енгізуде көрінеді. Сондай-ақ, еңбек өнімділігін ел өңірлері мен муниципалитеттерді Стратегиялық жоспарлау, олардың кез-келген саладағы ерекшеліктері мен әлеуетін ашу, бюджеттерді қалыптастыру және пайдалану кезінде белгілі бір тәуелсіздік беру, ұлттық экономиканың инвестициялық тартымдылығын және Қазақстандық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы арттыруға болады. минералды шикізат пен табиғи ресурстарды экспортқа бағдарланбаған өндіру, сонымен қатар өзінің ішкі нарығын дамыту, қазіргі заманғы ғылыми жаңалықтарды пайдалана отырып, жаппай тұтыну тауарлары мен қызметтерін өндіруге негізделген. Еңбек өнімділігін арттыру үнемі дамып келе жатқан ғылыми және техникалық прогрестің, жұмыс күшінің біліктілігін арттырудың және оның сапасын жақсартудың арқасында қол жеткізіледі. Еңбек өнімділігі елдің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін де анықтайды.

Қазақстан Республикасында көптеген компаниялар еңбек өнімділігін арттыру мәселелерімен айналысатын еңбекті ұйымдастыру және жалақы бөлімдерін таратқан жағдай қалыптасты. Мұның бәрі Қазақстанның үкіметтік бағдарламаларда экономикалық өсудің негізі ретінде еңбек өнімділігін арттыруды көздейтін іс-шаралардың болмауына әкелді. Қазіргі жағдай соңғы онжылдықтарда өзгеріссіз қалды. Сонымен қатар, мұндай бағдарламаларды енгізу және іске асыру экономикадағы жағдайды оң өзгерістерге айтарлықтай өзгертуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Афанасьев В.С., 1980. Великое открытие Карла Маркса: Методологическая роль учения о двойственном характере труда. М.: Мысль, 1980. С. 76. Afanasyev V.S., 1980. Great opening of Karl Marx: A methodological role of the doctrine about the dual nature of work. М.: Thought, 1980. P. 76.
2. Хромов П.А., 1979. Производительность труда: теория, методология, практика. – М., 1979. Khromov P.A., 1979. Labor productivity: theory, methodology, practice. – М., 1979.
3. Макконнелл К.Р., Брю С. Л. 1992.Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т. 2. – М.: Республика, 1992, С. 395. McConnell K.R., to Br S.L. 1992. Экономикс: principles, problems and policy. Т. 2. – М.: Re-public, 1992, P. 395.
4. Радостева М.В. 2009.Тенденции изменения реальной заработной платы в условиях повышения производительности труда в современной экономике: диссертация канд. экон. наук:
5. Струмилин С.Г., 1957. Проблемы экономики труда. М., 1957. С. 561. Strumilin S. G., 1957. Work economy problems. М, 1957. P. 561.